

ARTYKUŁY IUS VALACHICUM

EWOLUCJA OSADNICTWA NA PRAWIE WOŁOSKIM W KARPATACH POLSKICH

PIOTR KŁAPYTA

ABSTRACT. *The evolution of settlement under the Wallachian Law in the Polish Carpathians.* The article aims to present the temporal and spatial evolution of settlements on the basis of the Wallachian law in the Polish part of the Carpathian Mountains. A series of thematic maps have been prepared that show the distribution of settlements over a period of more than 300 years, from the second half of the 14th century to the second half of the 17th century. A total of 479 settlements based on Wallachian law or with a certified Wallachian presence have been documented in the physical-geographical area of the Polish Carpathians. They accounted for 28% of all settlements in the region. It should be noted that 70% (339) of these settlements disappeared as a result of the forced population relocations of 1945–1950. Two phases can be distinguished in the history of Wallachian settlement in the Polish Carpathians. The first (from the second half of the 14th century to the end of the 15th century) was mainly related to the military, guardian function of the settlements – 87 new sites were established at that time. The second phase (from the 16th to the end of the 17th century) was rather determined by economic factors, stimulated by climatic changes during the so-called Little Ice Age. During this period, there was an increase in the dynamics of Wallachian settlement, which resulted in the creation of 392 settlements in the mountainous zone, which had poor conditions for farming (above 500 meters above sea level). Settlement under Wallachian law lost its originally ethnic character, becoming a tool for effective colonization of the Carpathians based on pastoral or pastoral-agricultural economy.

STRESZCZENIE. Celem artykułu jest prezentacja czasowej i przestrzennej ewolucji osadnictwa na prawie wołoskim w polskiej części Karpat. Przygotowano serię map tematycznych, które przedstawiają rozmieszczenie osad w okresie ponad 300 lat, od drugiej połowy XIV wieku do drugiej połowy XVII wieku. Na obszarze fizycznogeograficznym polskich Karpat łącznie udokumentowano 479 miejscowości opartych na prawie wołoskim lub z poświadczoną obecnością Wołochów. Stanowiły one 28% wszystkich miejscowości w tym regionie. Należy podkreślić, że 70% (339) tych osad zniknęło w wyniku przymusowych przesiedleń ludności z lat 1945–1950. W historii wołoskiego osadnictwa w polskich Karpatach wyróżnia się dwie fazy. Pierwsza (od drugiej połowy XIV wieku do końca XV wieku) była związana głównie z militarną, strażniczą funkcją osad — powstało wówczas 87 nowych lokalizacji. Druga faza (od XVI do końca XVII wieku) była raczej uwarunkowana przez czynniki gospodarcze, stymulowane zmianami klimatycznymi podczas tzw. Małej Epoki Lodowej. W okresie tym doszło do zwiększenia dynamiki osadnictwa wołoskiego, co zaowocowało stworzeniem 392 osad w strefie górskiej, mającej złe warunki do prowadzenia gospodarki rolnej (powyżej 500 m n.p.m.). Osadnictwo na prawie wołoskim straciło swój pierwotnie etniczny charakter, stając się narzędziem umożliwiającym efektywną kolonizację Karpat w oparciu o gospodarkę pasterską lub pastersko-rolniczą.

Autor: Piotr Kłapyta, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków, Polska, piotr.klapyta@uj.edu.pl, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6853-4074>

Keywords: mapy tematyczne, osadnictwo wołoskie, prawo wołoskie, Karpaty polskie

Słowa kluczowe: thematic maps, Walachian settlement, Wallachian law, Polish Carpathians

Balkanica Posnaniensia. Acta et studia, XXXI, Poznań 2024, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 363–383, ISBN 978-83-67284-57-8, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish

<https://doi.org/10.14746/bp.2024.31.17>

Zasiedlanie Karpat przez osadników prawa wołoskiego stanowiło niezwykle ważne, a nawet przełomowy okres w kształtowaniu ich współczesnej przestrzeni geograficznej oraz odrębności społeczno-gospodarczej w stosunku do innych regionów Polski. Dzieje kolonizacji wołoskiej ukazują, że zasiedlanie Karpat nie następowało w porządku geograficznym niejako „po kolei”, a chronologia osad lokowanych na prawie wołoskim uwarunkowana była panującymi wówczas stosunkami własnościowymi i osadniczymi¹. Na odległych od siebie obszarach powstawały w tym samym czasie nowe osady, przesłanki jakimi kierowano się przy lokowaniu wsi wołoskiej zależały od kategorii dóbr. W dobrach prywatnych od średniowiecza miały one przede wszystkim charakter gospodarczy, a nie militarny. Tak samo w fazie późniejszej wsie położone na niebezpiecznych pograniczach utrzymywały swoje powinności militarne i o charakterze policyjno-skarbowym. Proces ten nie stanowił zatem, jak się najczęściej przyjmuje, efektu zasiedlenia w formie spontanicznej „fali osadniczej”, lecz odbywał się stopniowo i planowo w przeciągu kilku stuleci². W tym kontekście ewolucja osadnictwa na prawie wołoskim w Karpatach polskich była bardziej złożona niż się dotychczas przyjmowało. Celem tego opracowania jest przedstawienie czasowej i przestrzennej ewolucji osad wołoskich w Karpatach polskich w oparciu o dane historyczne dotyczące czasu lokacji i pojawienia się elementów świadczących o ich wołoskiej genezie.

W ramach projektu „Wołosi w europejskiej i polskiej przestrzeni kulturowej. Migracje — osadnictwo — dziedzictwo kulturowe” została opracowana internetowa mapa osadnictwa wołoskiego (<https://vlachs-project.eu>), która umożliwia po raz pierwszy określenie skali przestrzennej rozwoju tego żywiołu osadniczego w Europie Południowej i Środkowo-Wschodniej. Na obszarze rozciągającym się od greckiego Peloponezu po Białoruś udokumentowano występowanie łącznie 1934 miejscowości związanych z osadnictwem wołoskim. Należy jednak dodać, że obszar badań pro-

¹ P. Kląpyta, *Wołoskie osadnictwo w Karpatach w aspekcie historyczno-geograficznym* [w:] U. Janicka-Krzywdą (red.), *Kultura pasterska łuku Karpat i jej oddziaływanie na kulturę Babiogórców*, Kraków–Zawoja 2014, s. 9–26.

² K. Dobrowolski, *Studia nad kulturą pasterską w Karpatach północnych. Typologia wędrowek pasterskich od XIV–XX wieku*, „Wierchy” 1960, t. 29, s. 98–120; idem, *Studia nad pochodzeniem ludności pasterskiej w Karpatach Zachodnich*, „Sprawozdanie z Czynności i Posiedzeń PAU” 1951, nr 6, s. 478–486; idem, *Zderzenie kultury rolniczej z pasterską*, „Sprawozdanie z Czynności i Posiedzeń PAU” 1939, nr 5, s. 191–194.

jektu nie obejmował całego terytorium Rumunii i Mołdawii, stąd rzeczywista liczba osad może znacznie przekraczać liczbę 3000. We współczesnych granicach Polski zidentyfikowano ponad 500 miejscowości mających związki z kolonizacją wołoską. Zdecydowana większość z nich położona była w Karpatach (Ryc.1). Na ziemiach polskich, w ich współczesnych granicach, osadnictwo wołoskie udokumentowano także w Kotlinie Sandomierskiej, na Roztoczu, Lubelszczyźnie, w dolinie Bugu i na Polesiu³.

W oparciu o analizę kart historycznych poszczególnych miejscowości opracowanych w większości przez Grzegorza Jawora można prześledzić ewolucję osadnictwa wołoskiego w Karpatach polskich w aspekcie historyczno-geograficznym, a w szczególności wydzielić fazy zasiedlania Karpat. Dla potrzeb tego opracowania przeanalizowano okres czasu obejmujący 344 lata (1368–1712), w którym notowane są informacje o istnieniu wsi prawa wołoskiego⁴, bądź innych, pośrednich informacji wskazujących na obecność w nich elementu wołoskiego. Okres ten podzielono na siedem faz w odstępach co 50 lat. Najstarszymi miejscowościami notowanymi w źródłach historycznych są: Rybotycze (1368), Huwniki (1368) i Sierakoście (1368) na Pogórzu Przemyskim, natomiast najmłodsze wzmianki o obecności elementu wołoskiego pochodzą z Lachowic (1696), wsi położonej we wschodniej części Żywiecczyny oraz Koniakowa na Śląsku Cieszyńskim (1712). Należy zaznaczyć, że używany w opracowaniu termin „osady wołoskie” odnosi się do ich statutu prawnego związanego z typem lokacji i obecnością elementów prawa wołoskiego, a nie etnicznego pochodzenia mieszkańców. Według badań Grzegorza Jawora „klasyczny” model osadnictwa wołoskiego, w którym nosicielami prawa wołoskiego byli zazwyczaj etnicznie romańscy właściciele wsi kończył się na linii Dunajca i wschodnich stokach Gorców⁵. Późniejszy model osadnictwa wołoskiego należy rozumieć w sensie formy gospodarczej organizacji wsi, a nie pochodzenia etnicznego mieszkańców. Przemieszczenie urzędów prawa wołoskiego z niemieckim znane już było na obszarach górskich Małopolski od XV w. Prawo wołoskie przyjęły w XVI i XVII liczne istniejące już i nowo powstałe osady w Karpatach, które odznaczały się wybitnie niesprzyjającym dla innych niż pasterskie formami gospodarowania, szczególnie w aspekcie wpływu skutków zmian klimatycznych podczas Małej Epoki Lodowej.

³ G. Jawor, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin 2004, s. 97–124; idem, *Ethnic aspects of settlement in ius valachicum in medieval Poland (from the 14th to the beginning of the 16th century)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2015, t. 22, nr 1, s. 47–55; idem, *Northern Extent of Settlement on the Wallachian Law in Medieval Poland*, „Res Historica” 2016, t. 41, s. 35–49.

⁴ P. Dąbkowski, *Wołosi i wołoskie prawo w dawnej Polsce* [w:] *Studia historyczne ku czci S. Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 105–118.

⁵ G. Jawor, *La colonisation valaque sur les versants nord des Carpates pendant le Petit Âge Glaciaire (aux XVe et XVIe siècles)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2018, t. 25, s. 260; W. Truszkowski, *Studia socjolingwistyczne z dialektologii rumuńskiej. Na materiale wsi Draguș w Siedmiogrodzie rumuńskim w konfrontacji z polską wsią Ochotnica Dolna w Górcach*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze” 1992, t. 112, s. 144–153.

Zasadzcy (kniaziowie, sołtysi) starszych wsi wołoskich wywodzili się zazwyczaj z węgierskiego wówczas Siedmiogrodu, Maramureszu i Zakarpacia oraz z Mołdawii, natomiast mieszkańcy wsi byli głównie ruskimi bądź polskimi rolnikami, którzy byli tam celowo sprowadzani, bądź uciekając z różnych powodów z nizin osiedlali się w górach. Osady lokowane w Karpatach składały się często z przybyszów pochodzących z odległych terenów reprezentujących różne etnosy i modele życia⁶. Zasadźców i mieszkańców wsi łączyły jednak: wspólna religia i język, co sprzyjało szybkiej asymilacji. Obszar „klasycznego” modelu osadnictwa wołoskiego wyznaczać może zatem zasięg wyznania prawosławnego/greckokatolickiego w Karpatach. Najdalej ku zachodowi położone cerkwie w Karpatach polskich znajdowały się w Ochotnicy Dolnej oraz w Łapszach Wyżnich (Zamagurze Spiskie). Prawosławna cerkiew w Ochotnicy wraz z najstarszym we wsi cmentarzem miały według lokalnej tradycji stać na tzw. Równiach Tarchałowskich, położonych na lewym brzegu rzeki Ochotnicy w pobliżu współczesnej siedziby gminy. Została ona jednak zniszczona przez wielką powódź, najprawdopodobniej w 1543 r.⁷ Według starej kroniki parafialnej Ochotnicy była to *drewniana szczupła i licha kaplica [...] przez Rusinów na ten czas Ochotnicę zamieszkujących wystawiona*⁸.

Drewnianą cerkiew w Łapszach Wyżnich używała ludność wołosko-ruska, która pod koniec trzeciej ćwierci XVI wieku została zmuszona do emigracji na skutek rosnącego napływu do tej wsi ludności polskiej przybywającej z sąsiednich miejscowości⁹. Najdalej w Karpatach polskich obecnie istniejące cerkwie (dziś kościoły rzymskokatolickie) znajdują się w Szlachtowej i Jaworkach na terenie dawnej Rusi Szlachtowskiej, położonej na wschód od Szczawnicy.

OSADY WOŁOSKIE W KARPATACH POLSKICH

W granicach fizycznogeograficznych Karpat polskich udokumentowano 479 miejscowości, gdzie stwierdzono typ osadnictwa regulowanego za pomocą prawa wołoskiego lub tam, gdzie stwierdzono obecność Wołochów. Osady te powstawały w ciągu ponad trzystu lat; od II poł. XIV do II poł. XVII wieku (Ryc.1). Brak osad wołoskich dalej na zachód od Karpat na terenie Moraw można wiązać z odmienną tradycją gospodarczą hodowli owiec w Czechach, która od XVI wieku nastawiona była, podobnie jak w zachodniej Europie, na produkcję tkanin z owczej wełny oraz mięsa, a nie jak to było

⁶ G. Jawor, *Udział mieszkańców wsi prawa wołoskiego w systemie egzekwowania prawa na obszarze Karpat polskich w XV i XVI wieku* [w:] *Jednostka, rodzina i struktury społeczne w perspektywie historycznej: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Cezaremu Kukli z okazji 45-lecia pracy naukowej*, red. R. Poniat, P. Łozowski, Białystok 2022, s. 569.

⁷ D. Golik, W. Mulet, *Ochotnica i Tylmanowa miejsca pamięci*, Ochotnica Dolna 2020, s. 28.

⁸ Ibidem, s. 28.

⁹ Por. <https://vlachs-project.eu/map/localities/545> [dostęp: 3.04.2024].

typowe dla obszaru karpacko-bałkańskiego – owczego mleka i serów¹⁰. Biorąc pod uwagę współczesną liczbę miejscowości w Karpatach polskich (1722), osady związane z kolonizacją wołoską stanowiły ich znaczący udział, wynoszący 28%. W kontekście współczesnego podziału administracyjnego najwięcej – 250 – osad wołoskich leżało na terenie województwa podkarpackiego (nie wliczono tutaj 19 miejscowości leżących poza Karpatami, w północnej i wschodniej części województwa), a w dalszej kolejności województwa małopolskiego (190) i śląskiego – 39 (Ryc. 1).

W niniejszych rozważaniach należy jednak podkreślić, że większość, bo aż 70% (339) miejscowości Karpat polskich osadzonych na prawie wołoskim na terenie Małych Pienin, Beskidu Sądeckiego, Beskidu Niskiego, Bieszczadów i Pogórza Przemyskiego przestało istnieć w swej ciągłości osadniczej w skutek czystki etnicznej spowodowanej wysiedleniami ludności w latach 1945–1950¹¹. Z tego powodu najstarsze osady prawa wołoskiego, charakteryzujące się znacznym, pierwotnym udziałem elementów etnicznie romańskich, przestały bezpowrotnie istnieć na mapie Karpat polskich. W tym kontekście najstarszą, ciągle istniejącą wsią założoną na prawie wołoskim w Karpatach polskich jest Ochotnica Dolna, lokowana w 1416 roku¹².

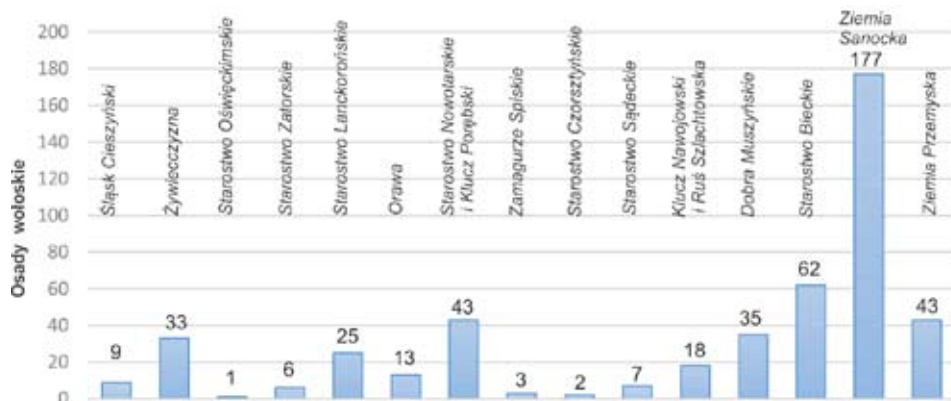

Ryc. 1. Osady prawa wołoskiego w południowej Polsce. Na tle współczesnych granic politycznych zaznaczono zasięg średniowiecznych regionów administracyjnych i wielkiej własności ziemskiej, w których udokumentowano osadnictwo na prawie wołoskim, bądź związanych z obecnością Wołochów. Fragmenty Orawy i Spisza położone obecnie w granicach Polski znajdowały się wówczas w granicach Królestwa Węgier. Opracowanie autorskie

¹⁰ V. Chaloupecký, *Valaši na Slovensku*, Praha 1947, s. 9; R. Grzesik, *Wołosi na Węgrzech*, „Balcanica Posnanensia. Acta et Studia” 2021, t. 28, nr 1, s. 107.

¹¹ A.N. Affek, J. Wolski, M. Zachwatowicz, K. Ostafin, V.C. Radeloff, *Effects of post-WWII forced displacements on long-term landscape dynamics in the Polish Carpathians*, „Landscape and Urban Planning” 2021, t. 214, 104164.

¹² K. Wielgus, J. Śródulski-Wielgus, P. Kłapyta, W. Mulet, K. Buczek, *Wołoskie echa w Ochotnicy i Tylmanowej: architektura i krajobraz na Szlaku Kultury Wołoskiej w Małopolsce*, Ochotnica Górna 2022, s. 1–288.

Ryc. 2. Liczba osad włoskich w obrębie średniowiecznych regionów administracyjnych i wielkiej własności ziemskiej w Karpatach. Opracowanie autorskie

Największa liczba osad prawa włoskiego (177) funkcjonowała na terenie dawnej ziemi sanockiej, będącej częścią Rusi Czerwonej. Z tego obszaru pochodzą doskonale historycznie udokumentowane instytucje i obyczaje prawa włoskiego takie jak: doroczne zgromadzenia sędowo-administracyjne wspólnoty rodów włoskich zwane strungami (wiosenna i jesienna), a także urzędy wojewodów i krajników włoskich¹³. Znaczna liczba osad włoskich (43) znajdowała się także w przyległych obszarach ziemi przemyskiej (większość jej historycznych terenów obejmujących powiaty: stryjski, drohobycki i samborski leżą obecnie na terenie Ukrainy). Na terenie ziem Małopolski najwięcej osad udokumentowano w górskich obszarach starostwa bieckiego (62), nowotarskiego (43) i w dobrach muszyńskich biskupów krakowskich (35) oraz na Żywiecczyźnie (33) (Ryc. 2).

ETAPY ROZWÓJ SIECI OSAD PRAWA WOŁOSKIEGO W KARPATACH POLSKICH

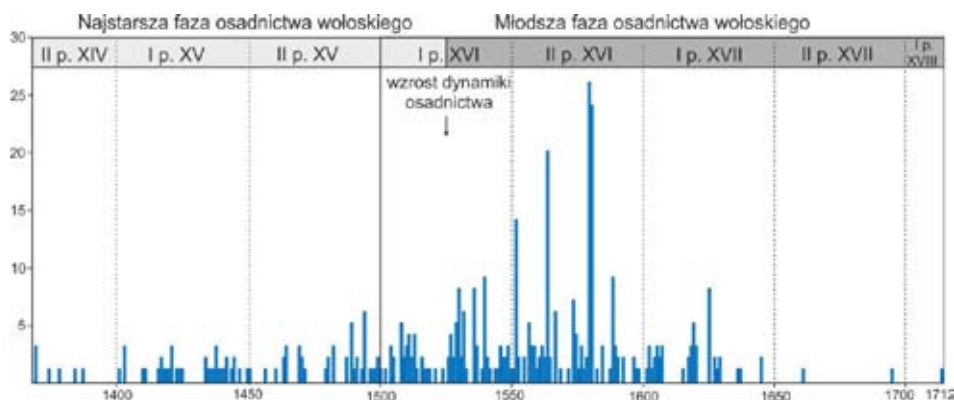
W dziejach zasiedlania Karpat polskich żywiołem włoskim zaznaczają się wyraźnie dwie fazy (Ryc. 3): starsza, od II połowy XIV do lat 20. XVI wieku, która była związana z dominującą militarno-strażniczą funkcją osad¹⁴ oraz młodsza od lat 20. XVI do końca XVII wieku uwarunkowana głównie czynnikami gospodarczymi, stymulowanymi przez długofalowe zmiany klimatyczne podczas Małej Epoki Lodowej¹⁵.

¹³ G. Jawor, *Osady prawa*, s. 116–124.

¹⁴ Idem, *Militarne aspekty kolonizacji włoskiej w XIV–XVI wieku a kniaziowie lubyccy*, „Nowy Rocznik Lubycki” 2023, t. 1, s. 11–22.

¹⁵ P. Kłapyta, *Klimatyczne uwarunkowania*, s. 140–143; G. Jawor, *Impact of climate change*, s. 78–81.

Należy podkreślić, że wyróżnienie tych czynników jest pewnym uproszczeniem, gdyż przesłanki jakimi kierowano się przy lokowaniu wsi wołoskiej zależały głównie od kategorii dóbr. W dobrach prywatnych od średniowiecza miały one przede wszystkim charakter gospodarczy a nie militarny. Tak samo w fazie późniejszej wsie położone na niebezpiecznych pograniczach utrzymywały swoje powinności militarne i o charakterze policyjno-skarbowym. Poza tymi zasadniczymi czynnikami, kolonizacja wołoska miała także na celu wypełnienie pustek demograficznych w obszarach o niekorzystnych warunkach środowiskowych oraz dywersyfikację zajęć gospodarczych w oparciu o pasterstwo i hodowlę owiec, bydła i świń.

Ryc. 3. Dynamika osadnictwa na prawie wołoskim w Karpatach polskich w okresie 1368–1712 w oparciu o dane historyczne (<https://vlachs-project.eu>). Opracowanie autorskie

NAJSTARSZA FAZA OSADNICTWA WOŁOSKIEGO W KARPATACH POLSKICH (XIV–XV W.)

Najstarsze miejscowości prawa wołoskiego powstały w latach 70. XIV wieku na terenach świeżo przyłączonej wówczas do Polski Rusi Czerwonej. Było to siedem osad położonych na terenie ziemi przemyskiej (5) i sanockiej (2) (Ryc. 2 i 4). Najstarsze wsie: Rybotycze, Huwniki i Sierakośce położone w dolinie Wiaru na Pogórzu Przemyskim zostały nadane w 1368 r. przez Kazimierza Wielkiego swojemu dworzaninowi Stefanowi Węgrzynowi, chociaż dobra te posiadał już w 1359 na podstawie słownej umowy, gdzie ten sam zasadzca znany jest jako Szczepan Wołoszyn Rybotycki¹⁶. Był on synem wojewody mołdawskiego Sasa i pochodził z wielkiego mołdawskiego rodu rycerskiego Dragów-Sasów, który po wygnaniu z Mołdawii osiadł w Maramureszu, a następnie stał się sługą króla polskiego¹⁷. Lokacje najstar-

¹⁶ Por. <https://vlachs-project.eu/map/localities/333> [dostęp: 3.04.2024].

¹⁷ J. Czajkowski, *Studia nad Łemkowszczyzną*, Sanok 1999, s. 131.

szych osad wołoskich na tym obszarze wiązą się z czasem podboju rozległych obszarów Rusi Halickiej w II poł. XIV w. przez Kazimierza Wielkiego. Strategiczne położenie osad wołoskich w pobliżu ważnych grodów ruskich, takich jak: Przemyśl, Sanok, Lwów, Sambor oraz wsparcie militarne wołoskich bojarów mogło być istotne w umacnianiu nowej władzy na rozległym i niestabilnym terytorium pogranicza.

Ryc. 4. Osady prawa wołoskiego w Karpatach polskich w II poł. XIV wieku. Szarą pogrubioną linią zaznaczono współczesne granice województw, szarą cienką linią zasięg średniowiecznych regionów administracyjnych i wielkiej własności ziemskiej. Granica Karpat zaznaczona białą przerywaną linią. Osady wołoskie, w nawiasie rok lokacji w kolejności chronologicznej: 1-Rybotycze (1368), 2-Huwniki (1368), 3-Sierakońce (1368), 4-Wołosze (1367), 5-Hadle Szklarskie (1377), 6-Poraż (1383), 7-Niebieszczyzna (1386). Opracowanie: autorskie

Najstarsze osady prawa wołoskiego w Karpatach polskich wzorowano na tzw. okręgach wołoskich — starych instytucjach prawa wołoskiego popularnych w Siedmiogrodzie, Maramureszu i Mołdawii¹⁸. Okręgi wołoskie stanowiły istotny element strategii polityczno-militarnej Węgier podczas XIV i XV wieku, będąc formą organizacji militarnych rozpowszechnioną w czasach panowania Karola Roberta i Ludwika Węgierskiego z dynastii Andegawenów¹⁹. Mieszkańcy tych okręgów mieli wykonywać wyspecjalizowane powinności wojskowe i policyjne takie jak: zabezpieczanie traktów handlowych i przepraw, obrona grodów i granic przed złodziejami, złoczyńcami i łupieżcami²⁰. Powinności te według Grzegorza Jawora²¹ stanowiły import

¹⁸ R. Grzesik, *Wołosi na Węgrzech*, s. 115.

¹⁹ Ibidem, s. 117.

²⁰ J. Beňko, *Osídlenie severného Slovenska*, Košice 1985, s. 69–70; G. Jawor, *Udział mieszkańców wsi prawa wołoskiego w systemie egzekwowania prawa na obszarze Karpat polskich w XV i XVI wieku* [w:] *Jednostka, rodzina i struktury społeczne w perspektywie historycznej: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Cezaremu Kukli z okazji 45-lecia pracy naukowej*, red. R. Poniat, P. Łozowski, Białystok 2022, s. 567–574.

²¹ Ibidem, s. 567.

z południa dobrze znany na terenach zasiedlonych przez Wołochów na Bałkanach, który na ziemiach polskich został zaadaptowany na potrzeby miejscowe.

Okręgi wołoskie tworzone na peryferiach państwa węgierskiego (Banat, Lugoș, Hunyad, Deva, Hațeg i Făgăraș)²² z uzależnionym od muzułmańskiej Turcji hospodarstwem wołoskim i należącą do Polski Rusią Czerwoną (Maramureș, Bereg, Ungvar)²³. Względami militarnymi tłumaczy się także XV wieczną lokację trzech wsi na pograniczu Orawy i Liptowa (Valaška Dubova, Kňažia i Medzibrodie), tworzących osobny okręg wojskowy utworzony przez Macieja Korwina w celu obrony strategicznych terenów na pograniczu ze Śląskiem i zachodnią Małopolską podczas konfliktu o tron czeski z Władysławem Jagiellończykiem w latach 1471–1474²⁴. Z tego okręgu pochodzą najstarsze w Karpatach Zachodnich informacje o militarnych obowiązkach Wołochów, którzy w zamian za ochronę dróg przed złoczyńcami byli zwolnieni od podatków i robocizny na rzecz kasztelanów zamku orawskiego i likawskiego²⁵.

Na czele okręgów stał wojewoda wołoski (sama nazwa została przejęta od Słowian), który był powoływany oddolnie, najczęściej pochodząc z dominujących wołoskich rodów. Okręgi cechowała znaczna autonomia, przywódcy wsi podlegli bezpośrednio komesowi i królowi, w zakresie nabywania ziemi przez obcych panowały zaś surowe ograniczenia. Za złamanie zasad groziły surowe kary od daniny z sześciu baranów lub po trzecim napomnieniu — całkowita kasata majątku²⁶.

Według badań G. Jawora (2004), gwałtowny wzrost dynamiki osadnictwa na prawie wołoskim na terytorium Rusi Czerwonej w II p. XIV w. mógł mieć jeszcze inny cel. Osady wołoskie skupione w autonomicznych okręgach miały stanowić przyczółek dla oderwania Rusi od Polski i wcielenia ich do Węgier za czasów panowania w Polsce Ludwika Węgierskiego z dynastii Andegawenów. Wystawcą najstarszych nadań dla Wołochów w zamian za obowiązek służby wojskowej był Władysław Opolczyk, dzierżący najważniejszy po królu urząd w państwie — palatyna Węgier, a po 1372 r. namiestnika Rusi. Celem polityki węgierskiej było utrzymanie i wzmocnienie związków Rusi z Węgrami poprzez zaplecze wojskowe okręgów oraz budowę i utrzymanie traktów skomunikowanych przez przełęcz karpackie. Za rządów Jagiellonów nastąpiła likwidacja autonomicznych okręgów wołoskich i wrogich Polsce sił przez reformę administracyjną, która nastąpiła po ostatecznym przejęciu terenów Rusi przez Polskę w 1387 r.²⁷ Stare okręgi wołoskie zostały przekształcone w tzw. **krainy wołoskie**, które pod względem zasięgu terytorialnego były z nimi

²² I. Czamańska, *Wołosi, strażnicy gór* [w:] *Od Owcy Plus do Redyku Karpackiego*, Koniaków 2013, s. 29.

²³ R. Grzesik *Wołosi na Węgrzech*, s. 119.

²⁴ J. Czajkowski, *Studia*, s. 156.

²⁵ G. Jawor, *Udział mieszkańców wsi prawa*, s. 568.

²⁶ Idem, *Osady prawa*, s. 63.

²⁷ Ibidem, s. 70.

identyczne, a różniły się brakiem kompetencji wojskowych wojewodów-krajników²⁸. Nazwa „kraina” stosowana jest często w Europie Środkowej na oznaczenie ziemi pogranicznej, co dowiązuje do pierwotnych miejsc lokalizacji okręgów wołoskich²⁹.

Obowiązki wojskowe zaczęły zanikać w Karpatach w XV wieku na rzecz służebności policyjno-strażniczych. Typowe powinności wojskowe zredukowano do zaopatrzenia w żywność i gotówkę przedstawiciela wsi wyruszającego na wojnę. Przykładowo w akcie lokacyjnym Ochotnicy Dolnej w Gorcach z 1416 roku, książ (sołtys) miał brać udział w wyprawach wojennych króla stawiając się na nią z łukiem i koniem wartości pięciu grzywien lub oddać konia o takiej wartości. Mieszkańcy wsi mieli zaś zaopatrzyć kniazia w 12 wielkich serów wołoskich. Gdyby zaś starosta zmuszony był bronić zagrożonego grodu, wtenczas wszyscy Wołosi i mieszkańcy wyżej wymienionej wsi musieli przyjsć mu z pomocą dostarczając do zamku posiłków. Ta wzmianka stanowi najstarszą zachowaną na ziemiach polskich informację o służebności o charakterze policyjnym, która była specyficzną cechą osad wołoskich. Obszary Karpat położone na pograniczu z Węgrami były szczególnie narażone na pospolitą przestępczość o charakterze kryminalnym wymierzoną głównie w kupców wykorzystujących karpackie trakty, stąd nieodpłatne usługi świadczone przez Wołochów na rzecz urzędników były bardzo atrakcyjną usługą dla właścicieli przygranicznych terenów³⁰.

W I połowie XV wieku powstało 37 nowych osad prawa wołoskiego (Ryc. 5). Znajdowały się one na obszarze ziemi przemyskiej (7), sanockiej (18), starostwa bieckiego (7), sądeckiego (1) i czorsztyńskiego (1) oraz klucza muszyńskiego (3). Lokalizacja tych wsi wskazuje, że rozwijały się one w pobliżu już istniejących osad wołoskich, bądź lokowano je wzdłuż ważnych szlaków komunikacyjnych, które łączyły północną i południową stronę Karpat. Z tego powodu osady wołoskie znajdziemy w pobliżu ważnych strategicznie przełęczy karpackich znajdujących się w Beskidzie Niskimi i Bieszczadach (Wysowska 605 m n.p.m., Dujawa 552 m n.p.m., Beskid nad Ożenną 590 m n.p.m., Dukielska 500 m n.p.m., Beskid nad Czeremchą 570 m n.p.m., Radoszycka 677 m n.p.m., Łupkowska 640 m n.p.m., Użocka 853 m n.p.m.) (Ryc. 3 i 4).

Osady wołoskie lokowane na Podkarpaciu w XIV i XV wieku tworzyły trzy okręgi/krainy wołoskie: Brylińców, Odrzechowej i Olszanicy³¹ (Ryc. 5). Położony na Pogórzu Przemyskim okręg Brylińców, obejmował wsie wołoskie na południe od Przemyśla: Brylińce, Kopysno, Makową, Rybotycze, Huwniki, Birczę, Żohatyń i Lipę (Ryc. 5). Okręg odrzechowski rozłożony w dolinie Osławy na pograniczu Beskidu Niskiego i Bieszczadów obejmował wsie w dobrach królewskich starostwa sanockiego, leżące wzdłuż traktu z Sanoka na przełęcz Łupkowską i Radoszycką: Odrzecho-

²⁸ Ibidem, s. 157.

²⁹ R. Grzesik, *Wołosi na Węgrzech*, s. 127.

³⁰ G. Jawor, *Udział mieszkańców wsi prawa*, s. 574.

³¹ Idem, *Osady prawa*, s. 156–157.

Ryc. 5. Osady prawa wołoskiego w Karpatach polskich w I poł. XV wieku. Objąsnienia jak na Ryc. 4. Osady wołoskie, w nawiasie rok lokacji w kolejności chronologicznej: 8-Pielgrzymka (1400), 9-Morochów (1402), 10-Tyrawa Wołoska (1402), 11-Blizne (1402), 12-Jaszkowa (1409), 13-Makowa (1410), 14-Brylińce (1415), 15-Żdynia (1416), 16-Ochotnica Dolna (1416), 17-Owczary (1417), 18-Bircza (1418), 19-Odrzechowa (1419), Myscowa (1420), 21-Hoszów (1420), 22-Bednarka (1420), 23-Śnietnica (1422), 24-Czaszyn (1423), 25-Łubno (1424), 26-Szczawne (1433), 27-Płonna (1433), 28-Jaśliśka (1434), 29-Wisłok Wielki (1435), 30-Lipa (1436), 31-Mszana (1437), 32-Wysowa (1437), 33-Binczarowa (1437), 34-Kopysno (1438), 35-Markowce (1439), 36-Sufczyzna (1440), 37-Żohatyń (1441), 38-Radoszyce (1441), 39-Olszanica (1443), 40-Tarnawa Niżnia (1444), 41-Żurawin (1444), 42-Nowe Sady (1446), 43-Florynka (1449), 44-Zachoczewie (1444). Opracowanie autorskie

wą, Markowce, Szczawne, Niebieszczany, Poraż, Morochów, Czaszyn, Płonną, Wisłok Wielki, Radoszyce (Ryc. 5). Trzeci okręg olszanicki w Bieszczadach tworzyły wsie w dobrach szlacheckich Kmitów położone w dolinie górnego Sanu i rozlokowane wzdłuż ważnego traktu z Leska na przełęcz Użocką (Olszanica, Żurawin, Tarnawa Niżnia; Ryc. 3). Nowe osady powstałe w starostwie bieckim i kluczu muszyńskim skupiają się wzdłuż traktów prowadzących z Nowego Sącza i Grybowa do Bardejowa przez przełęcz Wysowską (605 m n.p.m.) oraz ze Żmigrodu ku Przełęczy Dukielskiej (500 m n.p.m.). Ochrona i utrzymywanie strategicznych traktów komunikacyjnych w Karpatach należały do obowiązków ludności tych miejscowości. Jeszcze w II połowie XVI w właściciel Żmigrodu Mikołaj Stadnicki wspominał w lustracji dróg: *gościniec, który bieży ku Bardeyowu, którego jest cztery mile, gdzie oni (Wołosi) naprawują z niemałym kosztem, i są już odłączone na to kilkanaście wsi wołoskich, którzy nic innego nie robią, jedno te drogi powinni naprawować*³².

W II połowie XV wieku powstały kolejne 43 nowe osady związane z Wołochami (Ryc. 6). Znajdowały się one na terenie ziemi przemyskiej (11) i sanockiej (20), starostwa bieckiego (4), sądeckiego (4), klucza muszyńskiego (1), Zamagurza Spiskiego (1) oraz w zachodniej części Karpat, na Śląsku Cieszyńskim (2). W przypadku Cieszyna

³² Por. <https://vlachs-project.eu/map/localities/1513> [dostęp: 3.04.2024].

istniejącego już od dawna jako słowiański gród plemienia Gołeszyców nie była to lokacja na prawie wołoskim, lecz pierwsza wzmianka świadcząca o pojawieniu się tam osoby używającej antroponimu Valach³³.

Na mapie doskonale widać, że reguły lokacji nowych wsi nie zmieniły się podczas XV wieku. Nowe wsie zakładano blisko już istniejących, co wiązało się ze specyficznym modelem organizacyjnym wsi wołoskich, który miał charakter dziedziczny³⁴. Założenie nowej wsi stanowiło interes rodzinny w sieci pokrewieństwa i interesów, który można za prof. G. Jaworem określić mianem „rodzinnej korporacji sieciowej”. Zasadnicą nowej wsi był pierwotnie osadnik z Mołdawii lub Siedmiogrodu, a później syn sołtysa ze starszej istniejącej już wsi. Zostawał on kniazem-sołtysiem nowej wsi zakładając w niej cerkiew, której popem najczęściej zostawał jego syn. Do końca XV wieku łączna liczba osad prawa wołoskiego w Karpatach polskich wynosiła 87, skupiając się na terenach Rusi Czerwonej i wschodniej Małopolski (Ryc. 6). Poza wyjątkiem wsi strażniczych zakładanych blisko przełęczy karpackich większość osad lokowano na niżej położonych terenach w dolinach, kotlinach i pogórzach do wysokości 500 m n.p.m. Pasterstwo górskie nie stanowiło więc dominującego rodzaju działalności ówczesnych mieszkańców wsi wołoskich.

Brak wsi wołoskich w górskich terenach zachodniej Małopolski w tym czasie można powiązać najprawdopodobniej z zastrzeżeniami kapituły krakowskiej co do idei lokowania prawosławnych Wołochów na terenach będących w jurysdykcji katolickiej. Warto podkreślić, że prawosławnych Wołochów traktowanych jako heretyków tkwiących w „błędach ruskich lub wołoskich”³⁵. W 1402 r. prepozyt spiski Nicolaus Strelny otrzymał od papieża Bonifacego IX prawo udzielania specjalnego rozgrzeszenia ze względu na przebywanie w okolicy Rusinów i Wołochów³⁶. Również mieszane małżeństwa nie były dozwolone. Przykładowo, gdy katolik Jan z bieszczadzkiej wsi Rajske poślubił nieochrzczonej w kościele katolickim Wołoszkę Tatianę (*mulieri non batizate Olochiali Tatiana dicte*), wówczas sąd nakazał mu, pod groźbą spalenia unieważnić ten związek³⁷.

Tereny nad górną Rabą i Skawą położone na południe od Myślenic, będące od 1516 r. celem akcji kolonizacyjnej rodu Jordanów, zamierzano celowo zasiedlać ludnością katolicką, a nie wołoską, aby w ten sposób ukrócić przemoc, kradzieże i roboje, czynione tam zwykle przez przebywających w lasach Wołochów³⁸. W celach szerzenia katolicyzmu na terenach zasiedlonych przez Wołochów decyzją kardynała i biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego w dniu 4 października 1448 r. ery-

³³ Por. <https://vlachs-project.eu/map/localities/1471> [dostęp: 3.04.2024].

³⁴ G. Jawor, *Osady prawa*, s. 133.

³⁵ Por. <https://vlachs-project.eu/map/localities/1587> [dostęp: 3.04.2024].

³⁶ J. Beňko, *Osídlenie*, s. 174.

³⁷ G. Jawor, Jawor G., *Osadnictwo historyczne od XIV do początków XVII w.* [w:] *Bojkowszczyzna Zachodnia — wczoraj, dziś i jutro*. red. J. Wolski, Warszawa 2016, s. 361–394; por. <https://vlachs-project.eu/map/localities/154> [dostęp: 3.04.2024].

³⁸ <https://vlachs-project.eu/map/localities/480> [dostęp: 3.04.2024].

Ryc. 6. Osady prawa włoskiego w Karpatach polskich w II poł. XV wieku. Objaśnienia jak na Ryc. 4. Osady włoskie, w nawiasie rok lokacji w kolejności chronologicznej: 45-Tworyłne (1456), 46-Bogusza (1460), 47-Mchawa (1463), 48-Wołkowyja (1463), 49-Rudawka (1464), 50-Brzeżawa (1464), 51-Leszczawa (1464), 52-Goździec (1469), 53-Jamna Dolna (1469), 54-Grąziowa (1469), 55-Ba-lucianka (1470), 56-Rymanów (1470), 57-Krościenko, 58-Bóbrka (1479), 59-Bereźnica Wyżnia (1480), 60-Nowica (1480), 61-Chrewt (1482), 62-Solinka (1482), 63-Serednica (1482), 64-Zawadka Rymanowska (1487), 65-Laskowa (1487), 66-Stuposiany (1489), 67-Stefkowa (1489), 68-Ustianowa Dolna (1489), 69-Losie (1489), 70-Wola Gabońska (1489), 71-Brenna (1490), 72-Uherce (1491), 73-Łomna (1491), 74-Wola Sękowa (1493), 75-Posada Rybotycka (1494), 76-Borysławka (1494), 77-Trzcianiec (1494), 78-Trójca (1494), 79-Mrzygłód (1494), 80-Cieszyn (1494), 81-Limanowa (1496), 82-Olszany (1497), 83-Arlamów (1498), 84-Grab (1499), 85-Krempna (1499), 86-Tylicz (?), 87-Łapsze Wyżnie (?). Opracowanie autorskie

gowano do rangi kolegiaty kościoła Św. Małgorzaty w Nowym Sączu. Wydzielone dla niego tereny ewangelizacyjne rozciągały się od Jasła na wschodzie po Nowy Targ na zachodzie, które opierały się na południu o granicę węgierską. Jan Długosz uzasadnił cel tej erygacji koniecznością: *aby ludzie obyczajów nieokrzesanych i dzikich, i Wołochów oraz schizmatyków nakłonić do przyjęcia prawdziwej wiary*³⁹. Niełatwe stosunki w Karpatach można także poznać w materiałach z wizytacji kościelnej na Podhalu w 1595 r., gdzie wizytator przy opisie kaplicy św. Jerzego w Nowym Targu, która *stoi w polu i dlatego jest w niewielkiem poważaniu. Niekiedy pasterze zamykają w niej bydło. Niekiedy znowu Wołosi (Walachi) chronią się do niej przed deszczem. Nakazuje więc kapliczkę zabezpieczyć, aby pasterze bydła i pijani Wołosi („ebrii Walachi”) nie dostali się do jej wnętrza*⁴⁰. Także kapliczka św. Leonarda w Nowym Targu nie była zabezpieczona należycie, aby zwierzęta nie wchodziły pod jej fundamenty⁴¹.

³⁹ <https://vlachs-project.eu/map/localities/436> [dostęp: 3.04.2024].

⁴⁰ Z. Hołub-Pacewiczówna, *Osadnictwo pasterskie i wędrówki w Tatrach i na Podtatrzu*, Kraków 1931, s. 198.

⁴¹ Ibidem, s. 198.

MŁODSZA FAZA OSADNICTWA WOŁOSKIEGO W KARPATACH POLSKICH (XVI–XVII W.)

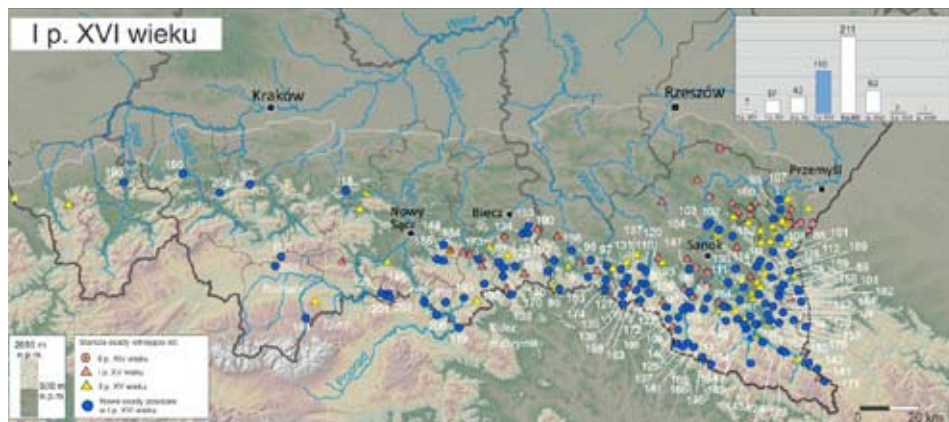
Od lat 20 XVI wieku dynamika osadnictwa wołoskiego w Karpatach bardzo się zwiększyła (Ryc. 3). Tylko przez pierwszą połowę XVI wieku liczba nowych osad wzrosła o **116**, czyli trzy razy więcej niż w ostatnim 50-leciu XV wieku i przewyższyła łączną liczbę osad powstałych podczas pierwszej, trwającej 150 lat fazy osadnictwa wołoskiego (Ryc. 7). Większość nowych osad powstała na ziemi sanockiej (67), w starostwie bieckim (17) i na ziemi przemyskiej (12) (Ryc. 7). Wśród osad lokowanych na prawie wołoskim w tym okresie znajdowały się zarówno nowe osady lokowane na „surowym korzeniu”, ale także powtórnie zasiedlone na prawie wołoskim stare osady wiejskie i miasteczka prawa niemieckiego (np. Powroźnik, Miastko)⁴². Nowe lokacje powstawały jednocześnie w odległych od siebie częściach Karpat należących do różnych własności (Ryc. 7), wyraźnie widać także zainteresowania wielkiej własności ziemskiej kolonizacją w oparciu o model wołoski. Zmiana organizacyjna wsi z osad prawa niemieckiego lub miejscowego polskiego lub ruskiego na wołoskie wskazuje na wyraźny kryzys tradycyjnego nurtu osadniczego w Karpatach na rzecz dynamicznie rozwijającego się osadnictwa na prawie wołoskim.

Na Podhalu nowe osady z elementami prawa wołoskiego stanowiły większość istniejących miejscowości (80%), a w kluczu muszyńskim i na Górnjej Orawie były to wszystkie istniejące osady. Wymiana ludności spowodowała także przemiany etniczne i religijne w Karpatach. W tym okresie prawo wołoskie pozbyło się swojego pierwotnego etnicznego elementu i stało się narzędziem efektywnego kolonizowania gospodarczego obszaru Karpat. Te wyraźne przemiany społeczno-gospodarcze obejmujące setki miejscowości Karpat łączy się obecnie z wpływem ochłodzenia i zwilgotnienia klimatu, które miały miejsce podczas Małej Epoki Lodowej⁴³. Dobitym świadectwem opuszczania starych, górskich miejscowości przez rolników i ich powtórnej lokacji znacznie niżej są przykłady osad o tej samej nazwie, gdzie pierwotna opuszczona wieś rolna, zasiedlona wtórnie przez Wołochów posiada rdzeń Ruska/Wołoska lub Górna, a niżej legła nowa osada rolna — rdzeń Polska (np. Królowa Górna — Królowa Polska; Królik Wołoski — Królik Polski). Nowi osadnicy wykupywali nieruchomości i ziemię⁴⁴ lub osiedlali się na porzuconych terenach, zaś w późniejszej fazie osadnictwa wołoskiego na przełomie XVI/XVII w. na stokach i grzbietach zachodnich Karpat tworzone były w pobliżu istniejących wsi rolnych oddzielne osiedla rolno-pasterskie tzw. zarębki. Tworzyły one stale zamieszkane przysiółki na stokach gór powstałe przez wyrąb i cerhlenie lasów i tworzenie polan z wydzielony-

⁴² W. Bebynek, *Starostwo muszyńskie. Własność biskupstwa krakowskiego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1914, nr 42 (dodatek do „Gazety Lwowskiej”), s. 116–118.

⁴³ G. Jawor, *La colonisation valaques*, s. 251–268; P. Kłapyta, *Klimatyczne uwarunkowania*, s. 140–143; G. Jawor, *Impact of climate change*, s. 78–81.

⁴⁴ Por. <https://vlachs-project.eu/map/localities/479> [dostęp: 3.04.2024].

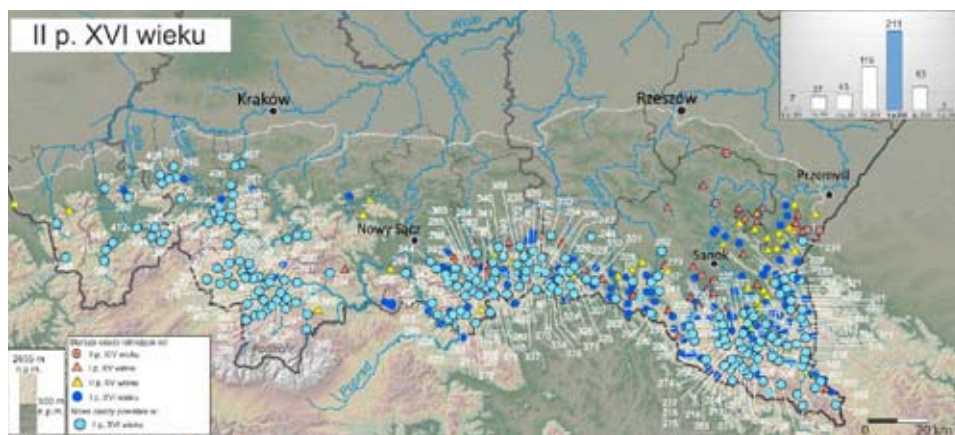

Ryc. 7. Osady prawa włoskiego w Karpatach polskich w I poł. XVI wieku. Objasnienia jak na Ryc. 4. Osady włoskie, w nawiasie rok lokacji w kolejności chronologicznej: 88-Wojtkowa (1500), 89-Ustrzyki Dolne (1502), 90-Surowica (1504), 91-Uście Ruskie (1504), 92-Trebusia (1504), 93-Kalnica (1505), 94-Czarna (1505), 95-Cisowa (1508), 96-Olchowice (1508), 97-Trzciana (1508), 98-Chyrowa (1508), 99-Ożenna (1508), 100-Świątkowa Wielka (1509), 101-Stebnik (1509), 102-Hłomcza (1510), 103-Wirtyłów (1510), 104-Końskie (1510), 105-Smolnik (1511), 106-Serdnie Wielkie (1511), 107-Krzeczkowa (1511), 108-Jamna Górna (1511), 109-Komańcza (1512), 110-Wisłoczek (1512), 111-Weremień (1513), 112-Dźwiniacz Dolny (1513), 113-Ropienka (1513), 114-Wańkowa (1513), 115-Turzańsk (1514), 116-Szczawnik (1516), 117-Obidowa (1516), 118-Kisielówka (1517), 119-Leluchów (1518), 120-Zawoje (1519), 121-Szlachtowa (1519), 122-Czysthorb (1524), 123-Chmiel (1526), 124-Krywe (1526), 125-Lupków (1526), 126-Rzepedź (1526), 127-Daliowa (1526), 128-Sokole (1526), 129-Łobozew Dolny (1526), 130-Bezmiechowa Dolna (1526), 131-Kamionka (1526), 132-Moszczeniec (1526), 133-Górzanka (1526), 134-Męcina (1526), 135-Lipowiec (1527), 136-Czeremcha (1527), 137-Szklary (1527), 138-Michniowiec (1527), 139-Blechnarka (1528), 140-Kwiatów (1528), 141-Dźwiniacz Górny (1529), 142-Dydiowa (1529), 143-Smerek (1529), 144-Łabowa (1529), 145-Czarna Woda (1529), 146-Osławica (1530), 147-Ratnawica (1530), 148-Stężnica (1530), 149-Terka (1530), 150-Paniszczów (1530), 151-Teleśnica (1530), 152-Kreców (1530), 153-Rozdziele (1530), 154-Bukowiec (1531), 155-Maciejowa (1531), 156-Rajskie (1532), 157-Bandrów (1532), 158-Nanowa (1532), 159-Brzegi Dolne (1532), 160-Łodzinka Dolna (1532), 161-Kwaszenina (1532), 162-Dwernik (1533), 163-Tylawa (1536), 164-Berezka (1563), 165-Żernica Wyżnia (1536), 166-Żernica Niżna (1536), 167-Zawóz (1536), 168-Myczkowce (1536), 169-Liskowate (1536), 170-Hańczowa (1536), 171-Tarnawa Wyżna (1537), 172-Wola Wyżnia (1537), 173-Brunary (1537), 174-Barwinek (1539), 175-Sakowczyk (1540), 176-Rosolin (1540), 177-Daszkówka (1540), 178-Sokołowa Wola (1540), 179-Leszczowate (1540), 180-Kozieniec (1540), 181-Wola Michowa (1541), 182-Równia (1541), 183-Wola Niżnia (1542), 184-Królowa Górna (1544), 185-Zubrzyk (1545), 186-Desznica (1545), 187-Jawornik (1546), 188-Kulaszne (1546), 189-Nieznajowa (1546), 190-Wapienne (1546), 191-Jurgów (1546), 192-Izby (1547), 193-Krynica (1547), 194-Solinka (1548), 195-Dolżyca (1548), 196-Balnica (1549), 197-Zubeńsko (1549), 198-Polany Surowiczne (1549), 199-Międzybrodzie Białskie (1549), 200-Andrzejówka (?), 201-Jaworki (?), 202-Biała Woda (?), 203-Klikuszowa (?), 204-Jachówka (?). Opracowanie autorskie

mi poletkami uprawnymi⁴⁵. Osadnicy otrzymywali od 6 do 20 lat wolnizny, a potem oddawali dań z żywego inwentarza, skórki kunie, bryndzę, niekiedy zobowiązani byli do służby zbrojnej⁴⁶.

W odróżnieniu od pierwszej fazy osadniczej, nowe osady wołoskie skupiały się w strefie górskiej położonej powyżej 500 m n.p.m., a więc odznaczającej się wybitnie niesprzyjającymi warunkami do prowadzenia gospodarki rolnej z uwagi na niekorzystne warunki glebowe i klimatyczne. W tych obszarach tradycyjny model rolnictwa oparty na trójpolówce załamał się w XVI wieku z powodu braku możliwości otrzymywania plonów zbóż ozimych, które wymarzały w skutek przedłużających się warunków zimowych, co wpłynęło na ogólny spadek opłacalności produkcji zbożowej i spychania ludności rolniczej z obszarów górskich⁴⁷. Doprowadziło to do istotnej wymiany ludności i zmiany jej pierwotnego charakteru gospodarczego z profilu rolniczego na nowy profil pasterski lub pastersko-rolniczy rozwinięty z rzemiosłem i eksploatacją lasów.

Najbardziej intensywna faza zasiedlania Karpat polskich przypadała na II połowę XVI wieku (Ryc. 3 i 8), kiedy udokumentowano **211** nowych miejscowości. Rekordowym okresem, w którym powstało najwięcej osad wołoskich w Karpatach polskich były lata 1580–1581, kiedy mamy wzmianki aż o 50 nowych wsiach (Ryc. 3).

Ryc. 8. Osady prawa wołoskiego w Karpatach polskich w II poł. XVI wieku. Objasnienia jak na Ryc. 4. Opis osad wołoskich na stronie obok

⁴⁵ K. Nowak, *Na wołoskich rubieżach. Kolonizacja i kierunki migracji ludności wołoskiej/wałańskiej na pograniczu śląsko-kisucko-morawskim (w świetle historiografii)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2022, t. 29, s. 331–352.

⁴⁶ R. Grzesik, *Wołosi na Węgrzech* s. 114.

⁴⁷ G. Jawor, *Impact of climate change*, s. 80.

Ryc. 8. (cd.)

Osady wołoskie, w nawiasie rok lokacji w kolejności chronologicznej: 205-Morawczyzna (1550), 206-Mańniów (1551), 207-Zawój (1552), 208-Łuh (1552), 209-Przysław (1552), 210-Kalnica (1552), 211-Krzywe (1552), 212-Dołżyca (1552), 213-Cisna (1552), 214-Liszna (1552), 215-Buk (1552), 216-Łopienka (1552), 217-Tyskowa (1552), 218-Żubacze (1552), 219-Roztoki Dolne (1552), 220-Cisowiec (1552), 221-Woronków (1552), 222-Rabe (1552), 223-Bystre (1552), 224-Huczvice (1552), 225-Kolonice (1552), 226-Wola Górzeńska (1552), 227-Rybna (1552), 228-Królik Wołoski (1553), 229-Wola Romanowa (1553), 230-Łodyna (1555), 231-Leszczyny (1555), 232-Wołosate (1557), 233-Preluki (1557), 234-Lipie (1557), 235-Ropica Górna (1557), 236-Pętna (1557), 237-Jabłonka (1558), 238-Grzechynia (1558), 239-Rzyki (1558), 240-Jasiel (1559), 241-Darów (1559), 242-Wernejówka (1559), 243-Nowa Wieś (1560), 244-Poraj (1561), 245-Ponikiew (1561), 246-Strzebowiska (1562), 247-Jaworze (1562), 248-Pewel Wielka (1562), 249-Wolica (1563), 250-Sidzina (1563), 251-Mików (1564), 252-Besko (1564), 253-Łodynka Mała (1564), 254-Krzywa (1564), 255-Przysietnica (1564), 256-Mszana Górna (1564), 257-Podobin (1564), 258-Olszówka (1564), 259-Waksmund (1564), 260-Niwa (1564), 261-Bañska Niżnia (1564), 262-Szaflary (1564), 263-Maruszyna (1564), 264-Czarny Dunajec (1564), 265-Osielec (1564), 266-Kojszówka (1564), 267-Bienkówka (1564), 268-Białka (1564), 269-Międzybrodzie Żywieckie (1564), 270-Roztoki Górne (1565), 271-Powroźnik (1565), 272-Polanki (1567), 273-Wola Matiaszowa (1567), 274-Jabłonki (1567), 275-Piekielnik (1567), 276-Bukowina (1567), 277-Zubrzyca Dolna (1567), 278-Czarne (1569), 279-Puławy (1572), 280-Banica (1574), 281-Banica (1574), 282-Stawisza (1574), 283-Wawrzka (1574), 284-Polany (1974), 285-Berest (1874), 286-Czyrna (1574), 287-Czarna (1575), 288-Milik (1575), 289-Żegiestów (1575), 290-Lipnica Wielka (1575), 291-Chocznia (1576), 292-Kamianna (1577), 293-Jastrzębik (1577), 294-Czaczów (1577), 295-Dusztatyn (1578), 296-Rudawka Jaślińska (1579), 297-Biały Dunajec (1579), 298-Wetlina (1580), 299-Bukowiec (1580), 300-Łokieć (1580), 301-Procisne (1580), 302-Smolnik (1580), 303-Ustrzyki Górne (1580), 304-Berehy Górne (1580), 305-Zatwarnica (1580), 306-Hulskie (1580), 307-Studenne (1580), 308-Jaworzec (1580), 309-Myczków (1580), 310-Polańczyk (1580), 311-Horodek (1580), 312-Wydrne (1580), 313-Polana (1580), 314-Serrednie Małe (1580), 315-Bereźnica Wyżnia (1580), 316-Rosochate (317), 317-Skorodne (1580), 318-Lutowiska (1580), 319-Żłobek (1580), 320-Strwiąż (1580), 321-Wola Maćkowa (1580), 322-Złociek (1580), 323-Podsza (1580), 324-Rozstajne (1581), 325-Żydowskie (1581), 326-Ciechania (1581), 327-Świątkowa Mała (1581), 328-Kotań (1581), 329-Halbów (1581), 330-Polany (1581), 331-Ropianka (1581), 332-Zyndramowa (1581), 333-Wola Cieklińska (1581), 334-Radocyna (1581), 335-Długie (1581), 336-Wołowiec (1581), 337-Ług (1581), 338-Konieczna (1581), 339-Bodaki (1581), 340-Bielanka (1581), 341-Klimkówka (1581), 342-Ropki (1581), 343-Łabowiec (1581), 344-Homrzenska (1581), 345-Juszczyn (1581), 346-Zagórnik (1581), 347-Cięcina (1581), 348-Istebna (1577), 349-Orawka (1583), 350-Podsarnie (1585), 351-Podwilk (1585), 352-Łosie (1588), 353-Habkowce (1589), 354-Olchowice (1589), 355-Rabe (1589), 356-Moczary (1589), 357-Jasień (1589), 358-Czertyżne (1589), 359-Mochnaczkowa Wyżnia (1589), 360-Czarna Góra (1589), 361-Hosowczyk (1589), 362-Muczne (1590), 363-Piorunka (1590), 364-Skawica (1590), 365-Uhryń (1591), 366-Stare Bystre (1591), 367-Chochołów (1592), 368-Przysław (1593), 369-Pieniążkowice (1593), 370-Wyszowatka (1595), 371-Gładyszów (1595), 372-Bartne (1595), 373-Małaszów (1595), 374-Regetów (1595), 375-Bieliczna (1595), 376-Słotwiny (1595), 377-Wojkowa (1595), 378-Wierchomla Wielka (1595), 379-Czerwienne (1595), 380-Ciche (1595), 381-Wróblówka (1595), 382-Odrowąż (1595), 383-Żarnówka (1595), 384-Jeleśnia (1595), 385-Przyborów (1595), 386-Milówka (1595), 387-Mochnaczkowa Niżnia (1597), 388-Harkabuz (1597), 389-Łubne (1598), 390-Leszczyny (1599), 391-Muszynka (?), 392-Krzyżówka (?), 393-Kotów (?), 394-Ochotnica Górna (?), 395-Brzegi (?), 396-Leśnica (?), 397-Zaskale (?), 398-Skrzypne (?), 399-Ratułów (?), 400-Podczerwone (?), 401-Długopole (?), 402-Lasek (?), 403-Załużne (?), 404-Maków (?), 405-Krzeszów (?), 406-Palcza (?), 407-Biertowice (?), 408-Izdebnik (?), 409-Kaczyna (?), 410-Straconka (?), 411-Koszarawa (?), 412-Świnna (?), 413-Węgierska Górka (?), 414-Ustroń (?).

Opracowanie autorskie

Większość nowych osad powstała podobnie jak w sąsiednim okresie w bieszczadzkiej części ziemi sanockiej (66), a także w starostwie bieckim (32). Wyraźnemu zwiększeniu uległa liczba osad w środkowej i zachodniej części Karpat w: kluczu muszyńskim (21), nawojowskim (8), starostwie i tenucie nowotarskiej (35), Górnej Orawie (10), starostwie lanckorońskim (13) i Żywiecczyźnie (10) (Ryc. 8). Osady te we wschodniej części obszaru rozwijały się w sąsiedztwie istniejących już starszych wsi wołoskich. Na Podhalu prawo wołoskie wprowadzili Pieniżkowicze — starostowie nowotarscy w XVI w. Stanowiło ono hybrydę, zmodyfikowaną odmianę prawa niemieckiego i wołoskiego. Dań baranią (sery, grudy — bundz i gunie) płacono do XVII w. zarówno z tytułu wypasów i posiadania owiec, ale także od posiadanych łanów ziemi⁴⁸. Istniejące wcześniej wsie (np. Pieniżkowice, Biały Dunajec) zostały przeniesione na prawo „magdeburskie czyli wałaskie”, a wsie na surowym korzeniu otrzymały 20 lat wolnizny, czym przyciągały migracje „nowaków” często zbiegów z sąsiednich dóbr szlacheckich⁴⁹. Przykładem zasiedlenia pustki osadniczej była kolonizacja na prawie wołoskim terytorium górno-orawskiego państwa Thurzonów, która rozpoczęła się w 1575 r. W jej efekcie powstał tam prężny ośrodek pasterski — już w 1619 r. na Górnej Orawie wypasano 24 tys. owiec⁵⁰.

W XVII wieku mamy wzmianki o 64 nowych miejscowościach (Ryc. 9). Skupiają się one w zachodniej części Karpat polskich na terenie Skalnego Podhala (12), dorzecza górnej Soły i Koszarawy na Żywiecczyźnie (20), górskich terenów Beskidu Średniego w starostwie lanckorońskim (10) oraz Beskidu Śląskiego (6). We wschodniej części Karpat możliwości osadnicze były już w pełni wykorzystane, stąd nieliczne nowe wsie powstały w najbardziej niekorzystnych lokalizacjach dla osadnictwa (Caryńskie, Jałowe, Moczarne).

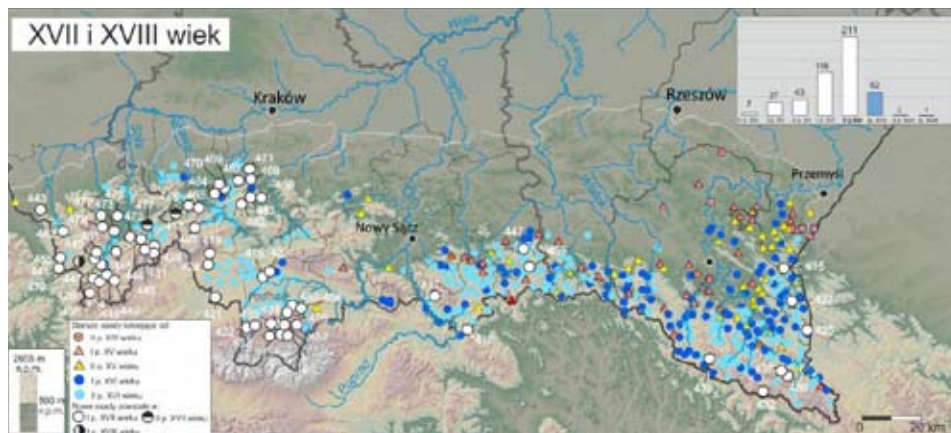
Pod koniec XVI wieku zaznacza się proces coraz silniejszego odchodzenia od pasterstwa z powodu braku rozległych terenów wypasowych. Mieszkańcy wsi zaczynają zajmować się rzemiosłem, stają się też ludnością folwarczno-pańszczyźnianą. Wyraźnemu zmniejszeniu uległa dynamika rozwoju osadnictwa (Ryc. 3), szczególnie w drugiej połowie tego stulecia, skąd mamy jedynie wzmianki o dwóch miejscowościach na Żywiecczyźnie (Mutne i Lachowice) i Śląsku Cieszyńskim (Koniaków)⁵¹. Zmianie uległa także funkcja wojewody wołoskiego związana pierwotnie z funkcją administracyjno-wojskową, którą zastąpiła funkcja czysto urzędowa — rodzaj funkcjonariusza dworu pełniącego nadzór nad prawidłowym przebiegiem wypasów i poborem świadczeń pasterskich na rzecz właściciela ziemi. Mimo przemian dawne obowiązki policyjno-strażnicze nie znikły całkowicie. We wsiach położonych na niebezpiecznych pograniczach powinności militarne o charakterze policyjno-skarbowym nadal były utrzymywane.

⁴⁸ Z. Hołub-Pacewiczówna, *Osadnictwo pasterskie*, s. 192–202.

⁴⁹ Ibidem, s. 199.

⁵⁰ J. Czajkowski, *Czy Wołosi mogli mieć wpływ na rozwój budownictwa w Karpatach?* [w:] *Wołoskie dziedzictwo Karpat*, Czeski Cieszyn 2008, s. 101.

⁵¹ F. Popiołek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, Katowice 1939.

Ryc. 9. Osady prawa wołoskiego w Karpatach polskich w I i II poł. XVII wieku. Objaśnienia jak na Ryc. 4. Osady wołoskie, w nawiasie rok lokacji w kolejności chronologicznej: 415-Jureczkowa (1602), 416-Dubne (1603), 417-Wierchomla Mała (1603), 418-Dział (1603), 419-Zubrzyca Górna (1604), 420-Zakopane (1605), 421-Chyżne (1605), 422-Witów (1606), 423-Pyzówka (1606), 424-Lipnica Mała (1606), 425-Bystre (1607), 426-Wirchne (1607), 427-Jałówce (1608), 428-Krzyżowa (1608), 429-Sól (1608), 430-Szczerbanówka (1616), 431-Korbielów (1618), 432-Moczarnie (1618), 433-Dzianisz (1619), 434-Rycerka (1619), 435-Rycerka Górna (1619), 436-Caryńskie (1620), 437-Nasiczne (1620), 438-Suche (1620), 439-Ząb (1620), 440-Olcza (1620), 441-Jaworzynka (1621), 442-Wisła (1621), 443-Cisownica (1621), 444-Sopotnia Mała (1626), 445-Sopotnia Wielka (1626), 446-Żabnica (1626), 447-Nieledwia (1626), 448-Rajcza (1626), 449-Ujsoly (1626), 450-Szare (1626), 451-Kamesznica (1626), 452-Bukowina (1628), 453-Groń (1628), 454-Poronin (1629), 455-Jasnowice (1629), 456-Gliczarów (1630), 457-Murzasichle (1630), 458-Białka (1637), 459-Dragoszów (1638), 460-Zawadka (1646), 461-Zawoja (1646), 462-Bogdanówka (?), 463-Więciórka (?), 464-Budzów (?), 465-Stryszawa (?), 466-Zasypnica (?), 467-Harbutowice (?), 468-Jasienica (?), 469-Baczyn (?), 470-Zachełmna (?), 471-Rudnik (?), 472-Pietrzykowice (?), 473-Juszczyna (?), 474-Radziechowy (?), 475-Słotwina (?), 476-Ostre (?), 477-Mutne (1662), 478-Lachowice (1696), 479-Koniaków (1712). Opracowanie autorskie

Liczne przykłady znane są z Żywiecczyny, gdzie Wołosi państwa żywieckiego pełnili obowiązki wojskowo-policyjne na pograniczu z Orawą⁵². Szczególną rolę odegrali podczas sporu granicznego pomiędzy Emerykiem Thurzo a Mikołajem Komorowskim w 1618 r., który urządzał przy ich pomocy najazdy na Orawę, lub zwalczając swoich przeciwników — właścicieli sąsiednich dóbr ziemskich⁵³. Podczas Potopu szwedzkiego byli oni werbowani do obrony Żywiecczyny i w 1656 roku stoczyli potyczkę na szanicach usypanych na granicy Wilkowic i Mikuszowic⁵⁴. Z obszaru dóbr państwa łodygowickiego zachowały się informacje o sieci posterunków o charakterze obronnym zlokalizowanych na granicy ze Śląskiem Cieszyńskim, gdzie do prze-

⁵² <https://vlachs-project.eu/map/localities/1584> [dostęp: 3.04.2024].

⁵³ <https://vlachs-project.eu/map/localities/1606> [dostęp: 3.04.2024].

⁵⁴ S. Szczotka, *Udział chłopów w walce z potopem szwedzkim*, Lwów 1939, s. 40.

kazywania informacji wykorzystywano watry oraz długie trąby wałaskie⁵⁵. Podobna wołoska sieć strażnicza istniała na granicy Śląska Cieszyńskiego z Węgrami na tzw. Szańcach Jabłonkowskich, które opisywał w swojej podróży do Tatr Simplicissimus węgierski⁵⁶.

WNIOSKI

Opracowane mapy osadnictwa wołoskiego prezentują poszczególne etapy powstawania osad prawa wołoskiego w Karpatach polskich w okresie 344 lat (1368–1712), kiedy udokumentowano istnienie na tym obszarze 479 miejscowości związanych z Wołochami. Pod względem liczby osad dominowały tereny dawnej ziemi sanockiej, będącej częścią Rusi Czerwonej, gdzie stwierdzono 177 osad prawa wołoskiego. Zastosowanie metodyki kartograficznej w analizie problematyki osadnictwa wołoskiego pozwoliło na prześledzenie ewolucji osadnictwa wołoskiego w Karpatach polskich w aspekcie historyczno-geograficznym. Osady prawa wołoskiego powstawały najwcześniej we wschodniej, pogórskiej części Karpat polskich i stopniowo obejmowały tereny położone dalej ku zachodowi. Pierwotnym powodem lokacji były względy militarno-strażnicze, które tłumaczą lokacje miejscowości w pobliżu strategicznych grodów i ważnych traktów komunikacyjnych łączących północną i południową stronę Karpat. Zasadnicze zwiększenie dynamiki osadnictwa nastąpiło w latach 20. XVI wieku, kiedy wskutek kryzysu klimatycznego Małej Epoki Lodowej nastąpiły ważne zmiany strategii gospodarowania w obszarach górskich z rolniczej na pasterko-rolniczą w oparciu o innowacyjne wzorce prawa wołoskiego. Podczas XVI wieku, będącego „złotym wiekiem” osadnictwa wołoskiego w Karpatach powstało aż 327, a więc 68% wszystkich miejscowości w Karpatach polskich. W tym okresie prawo wołoskie pozbyło się swojego pierwotnego etnicznego elementu i stało się narzędziem efektywnego kolonizowania gospodarczego obszaru Karpat.

BIBLIOGRAFIA

Affek A.N., Wolski J., Zachwatowicz M., Ostafin K., Radeloff V.C., *Effects of post-WWII forced displacements on long-term landscape dynamics in the Polish Carpathians*, „Landscape and Urban Planning” 2021, t. 214, s. 104–164.

⁵⁵ G. Wnętrzak, M. Szymonowicz, B. Sordyl, D. Gryglak, *Magurcanie i ich osady*, Bielsko-Biała 2023, s. 57–59.

⁵⁶ B. Szopiński, *Podróż Simplicissimusa węgierskiego do Tatr w XVII w.*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” 1907, s. 40: „Gdyśmy przyszli od Cieszyna... Wołosi koło Jabłonki, tj. wysokiej góry, przez którą mieliśmy przechodzić zastrzelili kilku ludzi, ale pociesza się, że Wołosi biednym studentom nigdy nic złego nie robili”.

- Bebynek W., *Starostwo muszyńskie. Własność biskupstwa krakowskiego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1914, nr 42 (dodatek do „Gazety Lwowskiej”), s. 116–118.
- Beňko J., *Osídlenie severného Slovenska*, Košice 1985.
- Chaloupecký V., *Valaši na Slovensku*, Praha 1947.
- Czajkowski J., *Czy Wołosi mogli mieć wpływ na rozwój budownictwa w Karpatach?* [w:] *Wołoskie dziedzictwo Karpat*, Czeski Cieszyń 2008.
- Czajkowski J., *Studia nad Łemkowszczyzną*, Sanok 1999.
- Czamańska I., *Wołosi, strażnicy gór* [w:] *Od Owcy Plus do Redyku Karpackiego*, Koniaków 2013, s. 17–36.
- Dobrowolski K., *Studia nad kulturą pasterską w Karpatach północnych. Typologia wędrowek pasterskich od XIV–XX wieku*, „Wierchy” 1960, t. 29, s. 98–120.
- Dobrowolski K., *Studia nad pochodzeniem ludności pasterskiej w Karpatach Zachodnich*, „Sprawozdanie z Czynności i Posiedzeń PAU” 1951, nr 6, s. 478–486.
- Dobrowolski K., *Zderzenie kultury rolniczej z pasterską*, „Sprawozdanie z Czynności i Posiedzeń PAU” 1939, nr 5, s. 191–194.
- Golik D., Mulet W., *Ochotnica i Tylmanowa miejsca pamięci*, Ochotnica Dolna 2020, s. 28.
- Grzesik R., *Wołosi na Węgrzech*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2021, t. 28, nr 1, s. 93–131.
- Hołub-Pacewiczówna Z., *Osadnictwo pasterskie i wędrowki w Tatrach i na Podtatrze*, Kraków 1931.
- Jawor G., *Ethnic aspects of settlement in ius valachicum in medieval Poland (from the 14th to the beginning of the 16th century)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2015, t. 22, nr 1, s. 47–55.
- Jawor G., *Impact of climate change in the Little Ice Age on mountain communities of the 15th and 16th c. The Polish Carpathians: a case study*, „Res Historica” 2022, t. 54, s. 75–94.
- Jawor G., *La colonisation valaque sur les versants nord des Carpates pendant le Petit Âge Glaciaire (aux XVe et XVIe siècles)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2018, t. 25, s. 251–268.
- Jawor G., *Militarne aspekty kolonizacji wołoskiej w XIV–XVI wieku a kniaziowie lubyccy*, „Nowy Rocznik Lubycki” 2023, t. 1, s. 11–22.
- Jawor G., *Northern Extent of Settlement on the Wallachian Law in Medieval Poland*, „Res Historica” 2016, t. 41, s. 35–49.
- Jawor G., *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin 2004.
- Jawor G., *Udział mieszkańców wsi prawa wołoskiego w systemie egzekwowania prawa na obszarze Karpat polskich w XV i XVI wieku* [w:] *Jednostka, rodzina i struktury społeczne w perspektywie historycznej: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Cezaremu Kukli z okazji 45-lecia pracy naukowej*, red. R. Poniat, P. Łozowski, Białystok 2022, s. 567–574.
- Kłapyta P., *Klimatyczne uwarunkowania rozwoju osadnictwa na prawie wołoskim w Karpatach Zachodnich na przełomie XV i XVI wieku na przykładzie Podtatrza*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2021, t. 28, nr 1, s. 133–148.
- Kłapyta P., *Wołoskie osadnictwo w Karpatach w aspekcie historyczno-geograficznym* [w:] *Kultura pasterska luku Karpat i jej oddziaływanie na kulturę Babiogórców*, red. U. Janicka-Krzywda, Kraków–Zawoja 2014, s. 9–26.
- Nowak K., *Na wołoskich rubieżach. Kolonizacja i kierunki migracji ludności wołoskiej/walaskiej na pograniczu śląsko-kisucko-morawskim (w świetle historiografii)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2022, t. 29, s. 331–352.
- Popiołek F., *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, Katowice 1939.
- Wielgus K., Środulska-Wielgus J., Kłapyta P., Mulet W., Buczek K., *Wołoskie echa w Ochotnicy i Tylmanowej: architektura i krajobraz na Szlaku Kultury Wołoskiej w Małopolsce*, Ochotnica Górna 2022.

